

ДІТНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ І ПРАКТИКА

У статті здійснюється аналіз феномену дитності в ситуації зміни ціннісних пріоритетів у суспільстві. Відмічається, що наголос досліджень ціннісної сфери особистості переноситься в площину утворення конструктів, що мають особистісний смисл. Автор вважає, що в дискурсі сім'ї проходять паралельні процеси індивідуального конструювання життя, коли кожен може обирати той смисл, що має для нього найбільшу цінність: чи то сімейну, чи то особистісну, цінність батьківства чи цінність самореалізації. Відтак і вибір практики материнської сім'ї – також нормативний компроміс народити "щоб не залишитися самотньою, реалізувати архетип матері", обирати різні засоби запліднення: природній чи гетерологічне запліднення in-vitro з перенесенням ембріонів; народжувати без наміру укласти шлюб з батьком дитини (з будь-яким іншим чоловіком) або виховувати дитину в лесбійській чи гетеросексуальній парі.

Ключові слова: дискурс, практика, проблематизація, ідентичність, шлюб, сім'я, батьківство.

Постановка проблеми. Існування в реаліях постмодерного суспільства різних форм шлюбних об'єднань змінюють архітектуру сучасної сім'ї. Поряд із традиційними формами шлюбу, сім'ї, батьківства стають реальною іншими практиками шлюбно-сімейного партнерства і батьківства, де важливими для індивіда є свобода вибору й індивідуальність розвитку: в шлюбі – без шлюбу, з дітьми – без дітей. Це стає можливим, бо змінюється "модус мислення" (М. Фуко), спосіб сприйняття багатьох традиційних уявлень, погляд на дійсність, історію. Відтак, у процесі інтеракції індивід стає активним відтворювачем соціальних практик, його ідентичність як дискурсивне утворення зазнає змін. Вочевидь, переосмислення змісту традиційних практик шлюбно-сімейних стосунків і батьківства значною мірою є результатом трансформації свідомості індивіда. За нових суспільних умов індивід вбачає особистісний смисл в інших цінностях: гедоністичному способі життя, прагненні матеріального забезпечення, кар'єрного зростання, що не співвідносяться з інтенціями щодо створення традиційних форм сім'ї, шлюбу, батьківства. Тому, поряд із традиційними практиками в умовах постмодерну уможливується інший позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності, що дає можливість реалізації внутрішнього потенціалу у вигляді різних практик шлюбного партнерства та батьківства (монобатьківські сім'ї (материнські, батьківські), які складаються з одного батька/матері і дитини/дітей, що мешкають разом з ним/нею; біонуклеарні, що складаються з розлучених батьків, які уклали новий союз і спільно виховують дітей від попереднього шлюбу/шлюбів; одностатеві шлюби, кар'єрні, чайлдфрі, сурогатне материнство, ін.).

У контексті сучасного дискурсу не вирізняється постійністю і система та ієрархія цінностей особистості. Індивідуальні цінності являють собою інтеріоризовані цінності соціуму, який сьогодні не є однорідним. Тому артикулюється ідея трансформації системи ціннісних орієнтацій особистості.

Мета статті. Охарактеризувати феномен дитності в ситуації зміни ціннісних пріоритетів у суспільстві, пов'язаних зі шлюбно-сімейними практиками партнерства та батьківства.

Результати теоретичного дослідження. Під терміном "цінність" розуміють ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкту, іншого суб'єкта та визнання його як такого, що має життєву важливість. Ш. Шварц і У. Білскі виділяють дихотомії цінностей. По-перше, цінності збереження (безпека, конформність, традиції) – цінності зміни (повнота відчуттів, саморегуляція). По-друге, цінності самовизначення (благополуччя групи і людства в цілому) – цінності "самопідвищення" (влада, досягнення, гедонізм) [4, с. 84-88].

Як суб'єктивну реакцію особистості на зовнішні об'єкти, цікаво розглянути цінність через поняття евдемонізму та гедонізму. Л. З. Левіт вважає, що евдемонізм в більшій мірі концентрується на процесі життя, ніж на певному специфічному результаті [3, с. 105-117]. Сучасні дослідники (R. Ryan, V. Huta, E. Deci, A. Waterman, S. Schwartz) виділяють три головні риси евдемонізму: 1) усвідомлене життя; 2) реалізація особистісного потенціалу; 3) повне функціонування суб'єкта. Евдемонічна активність тлумачиться як "психологічне благополуччя" людини, її "процвітання" [3]. Гедоністичний підхід ґрунтується на вивченні суб'єктивних переживань радості, задоволення, насолоди, які переживає людина. Таким чином, евдемонізм і гедонізм – то є дві різні життєві орієнтації. Суб'єкт, обираючи евдемонічний спосіб життя, прагне перш за все до особистісних смислів і самореалізації, а не до

присмних гедоністичних переживань, хоча і вони також присутні. Проте, мова йде саме про усвідомлений вибір індивіда на шляху до саморозвитку та самореалізації.

Аналіз наукових джерел дозволяє відмітити, що наголос досліджень ціннісної сфери особистості переноситься в площину утворення конструктів, що мають особистісний смисл. Смилова компонента окремо взятої цінності може визначатися нормативними критеріями даної цінності в соціокультурному середовищі і характером життєвої спрямованості, актуалізованої в структурі ціннісних орієнтацій суб'єкта, тобто в його суб'єктності. З цього слідує, що суб'єкт конструює власний життєвий проект, обираючи для себе таку практику, де б його ідентичності, і пов'язані з нею соціальні ролі, узгоджувалися з його цінностями.

Так, актуалізується проблематика статевої ідентичності, коли гендерні ідентичності не "прив'язані" до статевої ідентичності, і можуть трансформуватися, зміщуватися у зв'язку зі змінами традиційних соціальних ролей чоловіка й жінки та завдяки науково-технічним досягненням у галузі генетики та медицини. Конструювання ідентичності здійснюється особистістю не всупереч традиційним сексуальним орієнтаціям, а нарівні з традиційними на основі індивідуального вибору, бо є важливим елементом самореалізації особистості [1]. Збереження сталих ідентичностей одночасно із трансформацією форм ідентичності спричиняє появу різних соціально-психологічних практик партнерства та батьківства, що задовольняють потреби іншої особистісної ідентичності серед зростаючої множинності соціальних ролей: розлучених батьків, позашлюбних татусів, батьків "вихідного дня", татусів-домогосподарок", сурогатних батьків, "соло-матерів", "соціальних" батьків для дітей, що живуть у будинках сімейного типу, ін. Це означає, що індивід конструює життєвий світ у відповідності зі своїми інтенціями, і змінюється відповідно до них. Відтак все частіше відстоюють своє право на визнання партнерських стосунків і батьківства сексуальні меншини. Зрозуміло, що гей-пара фізіологічно не може бути репродуктивним відтворювачем потомства. Однак, лесбійки можуть народжувати дітей від інших стосунків, а геї досить часто прагнуть мати дітей. Так, 15% східнонімецьких гомосексуалів відзначили, що бажання мати дітей – важлива умова їхнього особистого щастя, а кожен четвертий серед них, хто мав стосунки з жінками, мали власних дітей. Серед українських геїв, за одним із досліджень, 68% респондентів, що не мають дітей, воліли б їх мати, а 11% одностатевих пар повідомили, що в їхній парі виховувався або виховується принаймні одна дитина [2]. Отже, особливістю суб'єктності індивіда в сучасному світі є те, що можна експериментувати, винахідливо перетворювати все те, що є змістом дискурсу традиційної сім'ї, шлюбу, батьківства, через призму власних уподобань, цінностей, переконань.

Тому, сповідуючи евдемонізм, чайлдфрі прагнуть перш за все до особистісних смислів і самореалізації. Як свідчать результати соціально-демографічного дослідження "Сім'я і діти" Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ, майже півмільйона українців взагалі не бажать мати дітей, причому тільки 17% жінок не народжують через проблеми зі здоров'ям. За результатами дослідження станом на квітень 2008 року, 1,2% усіх респондентів вважають найкращою сім'ю без дітей. При цьому 35% респондентів з тих, що бачать бездітну сім'ю ідеальною, висловили бажання "зосередитися на власних інтересах" та "мати більше вільного часу". Виділили вчені й окрему специфічну групу, на думку котрих, у сучасній сім'ї в ідеалі не має бути дітей, і, навіть за наявності всіх необхідних умов, вони не хотіли б їх мати. Частка таких респондентів склала 0,3% від загальної чисельності. Тому саме на такому рівні дослідники з НАНУ пропонують оцінювати розповсюдженість чайлдфрі в Україні. Для довідки: зареєстрованих користувачів російськомовного форуму, який об'єднує чайлдфрі практично на всьому пострадянському просторі, нараховується біля 2 000, його український аналог налічує біля 300 осіб [2; 7; 8].

Небажання мати дітей, з огляду на традиційну мораль, розглядається як виключно гедоністичний спосіб життя, а чайлдфрі – особистості, що живуть напруженим життям, будують кар'єру, мають широке коло інтересів. Відмінною рисою чайлдфрі є цінність свободи вибору і можливість займатися улюбленою справою. Наприклад, відомі всьому світові прима-балерини Н. Дудинська, М. Плісецька, Г. Уланова свідомо відмовились від народження дітей заради мистецтва. Усвідомленим було і рішення Бетіні Герінг, яка стерилізувалася, щоб припинити продовження роду рейх-маршала нацистської Германії Германа Герінга, її двоюрідного діда.

Варто зазначити, що представники чайлдфрі не мають достатніх аргументів на доведення як відмови від батьківства, так і на його користь. На підтвердження викладеного, відмітимо, що тільки 45% adeptів чайлдфрі стерилізовані, що дає змогу припустити, що решта 55% не виключають можливості народити, продовжити рід.

Вочевидь, рішення народжувати чи не народжувати має бути в сім'ї. Воно визначається, з одного боку репродуктивними установками подружжя, а з другого – обставинами, які можуть сприяти чи не сприяти реалізації цих установок. Традиційний дискурс дітність, як правило, не піддає сумніву, розглядаючи її як цінність. У ній проглядається символ сімейності, жіночого щастя.

Підійдемо до цього питання через призму соціокультурних цінностей, де альтернатива життя з дітьми і без дітей веде до зіткнення цінностей. Поясненням тому є зміна ставлення до сексуальності. Якщо в традиційній сім'ї сексуальність була підпорядкована дітонародженню, то за останні десятиліття,

коли активно використовуються різноманітні засоби контрацепції, спостерігаємо відділення репродуктивної функції від сексуальної. Тепер сексуальність – це те, що людина відкриває в собі, розвиває і змінює. Ми поділяємо думку Е. Гідденса в тому, що секс, який раніше визначався тільки з точки зору шлюбу і законності, тепер практично не асоціюється з цим. Якщо за статистикою шлюб залишається нормою, то зміст шлюбу для більшості людей повністю змінився [1]. Отже, можемо виокремити прямі наслідки процесу відокремлення репродукції від сексуальності: 1) змінюється цінність сім'ї, основне завдання якої полягає в продовженні роду; 2) коли секс не має значення для репродукції (вона контролюється як щодо кількості народжень, так і щодо відмови народжувати), в ньому, за визначенням, не може бути лише гетеросексуальності; 3) взаємодію біологічного й соціального в особистості детермінує її індивідуальний розвиток і робить потенційно можливим актуалізацію тих станів і форм поведінки, які відповідають задоволенню притаманних їй потреб: тілесних, духовних, матеріальних.

Повертаючись до феномену чайлдфрі, учасників якого об'єднує свідоме небажання мати дітей, в суспільстві помітним є засудження такої поведінки. Експресивно забарвлені дискусії прихильників і опонентів поглядів чайлдфрі проходять на форумах і в блогах. У зв'язку з цим доречно говорити про прояви в житті суспільства такого явища, як соціальна стигматизація (від грец. *Στίγμα* – "ярлик, клеймо"), складової багатьох стереотипів. У цьому сенсі стигматизація – асоціація певної якості (як правило, негативної) з конкретною людиною чи групою (хоча цей зв'язок не доведений). За Е. Гоффманом, стигматизація в соціальному сенсі означає тип стосунків між ганебною соціальною якістю і стереотипом – очікуваним ставленням до нього, що породжує нездатність до повноцінного соціального життя з причини позбавлення права на суспільне визнання [6]. Спираючись на записи в блогах і форумах, членами яких є і жінки і чоловіки, помічаємо ознаки гендерної нерівності. Відносно чоловіків суспільна думка прихильно вважає, що їм нема куди поспішати – головне успішно просуватися в кар'єрі. А ось на жінок здійснюється суспільний тиск, а в якості аргументів висуваються наступні твердження: 1) життя без дітей позбавлене емоційної складової, пов'язаної зі спілкуванням з дітьми та їхнім вихованням; 2) наголошується на екзистенційній цінності дітей: люди, що відмовляються від дітей, позбавляють себе радості материнства і батьківства (взагалі позбавляють себе щастя, майбутнього, втрачають сенс життя); 3) наголошують на негативних соціальних аспектах самотності [7; 8]. Відмітимо, що у своїй більшості аргументи торкаються проблеми екзистенційної цінності дітей і батьківства/материнства.

Інша група респондентів пише про те, чого набувають люди, відмовляючись від продовження роду. Їхні аргументи – мати свободу й незалежність, можливість більше часу витратити на себе, свої захоплення, більше шансів добитися кар'єрного росту, реалізувати себе як особистість, досягнути матеріальної спроможності, мати менше обов'язків, клопоту, відповідальності, ін. [7; 8].

Систематизація висловлювань думок респондентів в блогах і чатах дозволяє констатувати, що вибір між наявністю і відсутністю дітей виявляється вибором між щастям і успіхом, задоволенням; між екзистенційними смислами існування і свободою, самореалізацією, забезпеченістю. Дозволимо припустити, що такий вибір постає і перед батьками, коли потрібно приймати рішення про народження другої, третьої дитини. Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що в блогах і чатах дискусії як такої немає, позаяк позиції учасників є визначеними і відображають певний спосіб мислення, відбувається така собі онлайн-гра – "передавання" думок одне одному. Проте заради справедливості відмітимо, що в протиставленнях різних позицій ми спостерігаємо за боротьбою різних дискурсів: традиційних, постмодерних, буденних.

Нам здається правильним говорити, що в дискурсі сім'ї проходять паралельні процеси індивідуального конструювання життя, коли кожен може обирати той смисл, що має для нього найбільшу цінність: чи то сімейну, чи то особистісну, цінність батьківства чи цінність самореалізації. Відтак і вибір практики материнської сім'ї – нормативний компроміс народити "аби не залишитися самотньою, реалізувати архетип матері", обирати різні засоби запліднення: природний або гетерологічне запліднення *in-vitro* з перенесенням ембріонів; народжувати без наміру укласти шлюб з батьком дитини/з будь-яким іншим чоловіком або виховувати дитину в лесбійській або гетеросексуальній парі. Таким чином, проблематизація дітності є результатом практики індивіда в процесі інтеріоризації суспільного буття. Як цінність в дискурсі традиційної сім'ї вона недостатньо поєднується з практикою материнської, лесбійської, гомосексуальної пари чи чайлдфрі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Вважаємо, що проблематизація дітності як предмета культурної рефлексії не тільки змінює усталені світоглядні універсалії, а й артикулює інше пояснення традиційних практик сім'ї та батьківства. Зміни в проблематизації стосунків між чоловіками/жінками спричинені інтеріоризацією індивідом способів розуміння себе, оточуючих, світу і "практикування себе" в світі, як він його сприймає і розуміє. Відтак, результатом проблематизації стає конституювання рефлексивно усвідомлених і раціонально артикульованих практик шлюбно-сімейного партнерства і батьківства. З цього припускаємо, що існує семантичний диференціал у життєвих смислах конструювання практик минулого і сучасного: природна зміна поколінь, цінностей, мотиваційних установок, сексуальності, дітності, ін., який потребує подальшого дослідження. Слід підкреслити, що

практики шлюбно-сімейного партнерства і батьківства в своїй множині представляють полідискурсивний простір, в якому відображено дискурс традиційної сім'ї, дискурс чайлдфрі, дискурс материнської сім'ї, дискурс гей-союзів, дискурс лесбійських пар, дискурс сурогатних матерів. Попри індивідуальні особливості кожного їх об'єднує проблематизація дитності в ситуації зміни ціннісних пріоритетів у суспільстві.

Використані джерела

1. Гидденс Э. Трансформация интимности / Э. Гидденс. – СПб. : Питер, 2004. – 208 с.
2. Кочарян Г. С. Гомосексуальные отношения и постсоветская Украина / Г. С. Кочарян // Журнал психиатрии и медицинской психологии. – 2008. – 2 (19). – С. 83–101. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.psychiatry.dsmu.edu.ua/1/2\(19\)2008.pdf](http://www.psychiatry.dsmu.edu.ua/1/2(19)2008.pdf).
3. Левіт Л. З. Особово-орієнтована концепція щастя / Л. З. Левіт / Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. – 2012. – Т. 17, вип. 8 (20). – С. 105-117.
4. Стрижов Е. Ю. Моральные и универсальные ценности в системе надежности личности / Е.Ю. Стрижов // Вестник Томского гос. пед. ун-та. – 2009. – Вып. 1 (79). – С. 84-88.
5. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко / Пер. с франц. – М. : Касталь, 1996. – 448 с.
6. Социальная стигматизация. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
7. Исследование движения Чайлдфри – мифы и реальность. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mindwork.su/life/dvizhenie-childfree5/>.
8. Белкина О. Свободные от детей. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: <http://www.passion.ru/s.php/1294.htm>.

Yatsyna O.

FERTILITY AS A VALUE AND PRACTICE

The phenomenon of fertility in the situation of changing value priorities in the society is analyzed. It is noted that the research focus of personality's value sphere is transferred to the forming constructs that have personal sense. Semantic component of a single value can be determined by normative criteria of this value in the social and cultural environment and by the nature of life orientation, actualized in the structure of subject's value orientations, i.e. in its subjectivity. It follows that the subject constructs his own life project, choosing such practice wherever its identity and related social roles are consistent with its values. Traditional discourse fertility, as a rule, does not arouse doubts, considering it as a value. The symbol of family, women's happiness is noticed in it. A choice between presence and absence of children appears to be a choice between happiness and success, pleasure; between existential meanings of existence and freedom, self-realization, prosperity. The author believes that in the family discourse there are parallel processes of individual life designing when everyone can choose the sense that is the most valuable to him whether it is family or whether it is personal, value of parenthood or value of self-realization. Thus practice choice of maternal family is also normative compromise to give a birth "in order not to remain alone, to realize the mother archetype," choose different means of fertilization such as a natural or heterologous in-vitro fertilization with embryos transfer; bear without intention to marry the father of the child / any other man or raise a child in lesbian or heterosexual couple. According to the author, fertility problematization as a subject of cultural reflection, not only changes the established worldview universals, but also articulates another explanation of traditional practices of family and parenthood. Thus we assume that there is a semantic differential in life senses constructing of the past and present practices such as a natural change of generations, values, motivational attitudes, sexuality, fertility, etc. It should be emphasized that the practices of marriage and family partnership and parenthood present a polidiscourse space in which discourse of traditional family, childfree discourse, discourse of maternal family, gay union discourse, the discourse of lesbian couples, discourse of surrogate mothers are reflected. Despite the individual characteristics of each of them they are united by the fertility problematization in the situation of changing value priorities in the society.

Key words: discourse, practice, problematization, identity, marriage, family, parenthood.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014